Dawl Ġdid fuq l-Ewwel Pubblikazzjoni tal-Katekiżmu Kattoliku bl-Ilsien Malti: *Taghlim Nisrani* (1752) ta' Franġisku Wzzinu[1]

William Zammit

Bħala persuna affaxxinata mill-kotba u li qbadt l-istorja tal-ktieb bħala linja ewlenija tar-riċerka tiegħi, it-traduzzjoni tal-katekiżmu ta' Franġisku Wzzinu dejjem interessatni mill-qrib. Ili snin niġbor materjal dwaru, iżda kif jiġri ta' spiss lil bosta, qatt ma' sibt iż-żmien li naħdem fuqu. Meta saritli l-istedina sabiex nagħmel taħdita dwaru rajt li kien wasal il-waqt li jien ukoll – bħal oħrajn qabli – naqsam xi tagħrif ġdid dwar dan il-ktieb sabiex issir aktar magħrufa l-importanza tiegħu. Għal din l-opportunità nirringrazzja lill-Akkademja tal-Malti li b'doża qawwija ta' demm żagħżugħ qed taħdem b'ħeġġa favur l-akbar wirt li ħallewlna missirijietna.

Jiena nikkunsidra t-traduzzjoni ta' Wzzinu bħala fost l-aktar kotba influwenti – u għaldaqstant importanti – li qatt ġew stampati b'relazzjoni ma' Malta. Huwa naturali li ktieb jiġi evalwat fuq il-bażi tal-kontenut tiegħu. F'dan il-każ m'għandniex pubblikazzjoni b'xi kontenut spettakolari – altru minn hekk – il-kontenut huwa l-aktar wieħed ortodoss u konvenzjonali possibbli: il-katekiżmu Kattoliku tal-Kardinal Bellarmino.[2] Żgur li ma qanqalx ideat ġodda jew ikkritika l-kuntest reliġjuż, soċjali, jew politiku ta' żmienu. L-importanza tal-kontenut, iżda, toħrog mill-fatt li dan kien l-ewwel ktieb stampat bil-Malti. Dan il-fatt jagħti lill-ktieb importanza ewlenija fejn tidħol l-istorja lingwistika.

Is-sinifikat tal-ktieb, iżda, imur iżjed 'il bogħod minn hekk. Dak li jagħmel ktieb importanti ma jiddependix biss mill-kontenut tiegħu iżda – forsi aktar minn

hekk – kemm dak il-ktieb ikun ħalla effett – kien x'kien dak l-effett – fuq l-udjenza ta' żmienu u fuq il-ġenerazzjonijiet ta' wara. Dan l-aspett tal-ktieb jirrikjedi ferm iżjed milli li wieħed jillimita ruħu għall-istudju tal-kontenut. Bosta drabi huwa wkoll diffiċli li dak li jkun jasal għalih: hemm diversi pubblikazzjonijiet b'kontenut ta' importanza kbira marbuta ma' gżiritna, iżda x'nafu dwar kemm kienu mxerrda dawn il-kotba, f'idejn min kienu jaslu, kemm saru edizzjonijiet u kemm kienet it-tiratura tagħhom? X'nafu dwar l-effett li dawn il-kotba ħallew fuq il-perċezzjonijiet u l-iżvilupp intellettwali tan-nies ta' żmienhom? F'dan il-kuntest nikkwota dak li jgħid Robert Darnton, wieħed mill-istoriċi moderni ewlenin tal-ktieb:

> L-istoriċi moderni tal-ktieb għamlu s-suġġett wieħed mit-temi studjati mill-moviment magħruf bħala *Annales* li kkonċentra fuq l-istorja soċjo-ekonomika. Huma ppruvaw jiskopru t-tendenzi ġenerali tal-produzzjoni u tat-tixrid tal-ktieb fuq medda twila ta' żmien ... kotba rari u edizzjonijiet lussużi ma kellhom ebda interess għal dawn l-istoriċi. Huma kkonċentraw fuq il-kotba l-iżjed aċċessibbli għaliex riedu jiskopru l-esperjenza letterarja tal-qarrejja komuni.[3]

Huwa appuntu f'dan il-kuntest li x-xogħol ta' Wzzinu jikseb sinifikat partikulari. Huma bosta il-ħjilijiet li għadna dwar l-impatt qawwi u permanenti li t-traduzzjoni tal-katekiżmu ħalliet fuq il-ġenerazzjonijiet kollha tal-Maltin f'dawn il-mitejn u ħamsin sena mill-ewwel edizzjoni tagħha. Impatt reliġjuż, lingwistiku, iżda fuq kollox wieħed li ċertament ikkontribwixxa għal ċerta omoġenjità u konformiżmu fil-mentalità Maltija. Bħal f'pajjiżi oħra, l-enfasi fuq it-tagħlim tad-duttrina wara l-Konċilju ta' Trentu ma kienx biss isaħħaħ il-konformità Kattolika, iżda kien ukoll ta' benefiċċju għall-Istat dejjem aktar b'saħħtu u ċentralizzat. Fi kliem l-istoriku Paul Grendler, il-klassijiet tad-duttrina kienu magħrufa li jħallu dan l-effett, peress illi "poplu mgħallem sewwa d-duttrina Kristjana huwa poplu kwiet, ubbidjenti, ġust, u difensur konsistenti ta' pajjiżu."[4]

Tista' tgħid li kull Malti u Maltija min-nofs is-seklu tmintax sa prattikament żmienna ġie wiċċ imb'wiċċ mat-traduzzjoni ta' Wzzinu, jew billi qraha huwa stess jew – aktar spiss – b'mod orali waqt il-lezzjonijiet tal-katekiżmu. Filwaqt li żgur miniex kompetenti sabiex nagħmel analiżi ta' l-impatt strettament lingwistiku tal-katekiżmu, m'hemmx dubju li dan ħalla effett qawwi fuq l-iżvolġiment ta' l-użu ta' l-ilsien Malti, l-aktar fejn jidħol it-talb. Għadni niftakar bħala tifel nipprova nifhem eżattament it-tifsira ta' ċertu kliem stramb bħal 'batal', 'regħextek', 'weġġaħ' u 'nitniehdu' aħna u nirrepetuhom waqt il-lezzjonijiet tal-Mużew. Kien biss ħafna snin wara li skoprejt li altru minn kelmiet strambi, dawn huma ġawhar salvati biss fl-ilsien tagħna minħabba li ġew użati minn Wzzinu fl-1752.

Tagħrif bijografiku dwar Wzzinu

Bħal fil-każ ta' bosta Maltin oħra li taw kontribut anki sostanzjali għall-iżvilupp ta' l-identità nazzjonali Maltija b'modi diversi, il-bijografija ta' Wzzinu għad trid tinkiteb. L-aktar tagħrif iddettaljat dwar ħajtu jidher li kien dak pubblikat mill-mibki Ġużè Cassar Pullicino fl-1962.[5] Ma' dan it-tagħrif sa nżid xi ieħor li s'issa ma ġiex ippubblikat. Franġisku Wzzinu kien mgħammed fl-Isla f'Diċembru ta' l-1708.[6] Nafu żgur li kien għadu ħaj sa l-1773 peress li f'dik is-sena huwa ħallas għall-istampar ta' ktieb devozzjonali.[7]

Sa minn kmieni Wzzinu ddistingwa ruħu bħala qassis impenjat fit-twassil tal-fidi permezz ta' kitbiet kif ukoll tal-predikazzjoni. Il-ħeġġa tiegħu li jwassal it-tagħlim reliġjuż lill-poplu fi lsienu dehret sa mill-1730 meta kiteb kurunella bil-Malti ddedikata lil San Mikiel Arkanġlu. Kurunella oħra f'ġieħ Sant'Anna ġiet miktuba minnu fl-1741.[8] Kważi immedjatament mat-twaqqif ta' l-istamperija f'Malta f'Ġunju 1756 Wzzinu beda jutilizza din il-faċilità sabiex jistampa xogħlijiet devozzjonali oriġinali kif ukoll oħrajn miktubin minn ħaddieħor.

Tabella I
Xogħlijiet stampati f'Malta minn Wzzinu

DATA	DESKRIZZJONI	AWTUR/KLIJENT	TIRATURA	RIMARKI
28.10.1756	*Offerta da farsi più volte al giorno, e da affiggersi nelle porte delle proprie cammere*	F.Wzzinu/ Kanonku Portughes	500	ebda kopja misjuba
8.12.1759	*La coronella delle Sante Anime del Purgatorio*	awtur mhux magħruf/ F.Wzzinu	3,050	ebda kopja misjuba
2.8.1767	*Il Purgatorio aperto all Pietà de' Viventi ...*	F. Wzzinu/P. Reitano	mhux magħrufa	BNM (b'isem Wzzinu miktub fuq il-qoxra)

5.1.1769	*Libretto di Devozione*	awtur mhux magħruf/F. Wzzinu	150	ebda kopja misjuba
25.3.1770	*Libretto del Santissimo Nome di Gesù*	awtur mhux magħruf/F. Wzzinu	500	ebda kopja misjuba
3.5.1773	*L'Anno Consacrato al Sacro Cuor di Gesù …*	awtur mhux magħruf/F. Wzzinu	500	kopja fil-kollezzjoni Albert Ganado

Minbarra xogħlijiet stampati, nafu wkoll b'għadd ta' kitbiet oħra tiegħu manuskritti. Fost dawn wieħed isib diskors li kien għamel dwar ir-rewwixta ppjanata mill-ilsiera fl-1749.[9] Aktar importanti minn dan kien il-manwal tiegħu dwar ir-responsabbiltajiet tal-kurati fil-parroċċi Maltin u Għawdxin.[10] L-intenzjoni ta' dan ix-xogħol kienet li joffri pariri prattiċi u li jiftaħ għajnejn il-kurati mill-abbużi li setgħu jaqgħu fihom fit-tmexxija tal-parroċċa. Huwa xogħol qasir imma prattiku li jixħet dawl prezzjuż fuq il-qagħda tat-tmexxija parrokkjali fil-gżejjer Maltin matul is-seklu tmintax. Il-manwal – li mhux iddatat – jidher li nkiteb qabel l-1756. Fih, fost affarijiet oħra, Wzzinu rrikmanda li kellu jsir it-tagħlim tad-duttrina fil-Ħdud u fil-festi, kull nhar ta' Tlieta u Ġimgħa, dejjem fi klassijiet separati għas-subien u l-bniet.

Minbarra l-kitba, Wzzinu kien predikatur magħruf ferm u mfittex fil-gżejjer Maltin. Biżżejjed wieħed jgħid li fl-1732 – fl-età ta' 24 sena – huwa kien ġie mqabbad jippriedka matul l-Avvent fil-Knisja Konventwali ta' San Ġwann. Li Malti kien jitqabbad jippriedka f'San Ġwann kienet ħaġa rari u dan seħħ biss peress li l-predikatur barrani li kien mistieden mill-Ordni ma tfaċċax.[11] Fost il-ħafna priedki, xi wħud minnhom bil-Malti, ta' Wzzinu wieħed isib dik li saret fl-okkażjoni tat-translazzjoni tal-ġisem ta' San Kalċidonju.[12] Deskrizzjoni tajba tal-ħeġġa ta' Wzzinu biex ixerred it-tagħlim Kattoliku saret mill-Isqof Paolo Alpheran de Bussan (1728–57) f'Ottubru 1753 meta dan irrikmanda lil Wzzinu lil Papa sabiex jinħatar kanonku tal-Katidral. Fl-ittra tiegħu lil Benedettu XIV, Alpheran, filwaqt li jfaħħar lil Wzzinu u jiddiskrivih bħala l-konfessur tiegħu, sostna li l-Papa ma kellux jagħti l-kanonikat lil daqsxejn ta' tifel ta' erbatax-il sena, iben l-uditur tal-Gran Mastru Pinto, Fabrizio Grech u li kien diġà ġie rrakomandat lill-Papa biex jingħata l-kanonikat vakanti.[13]

Katekiżmi oħra f'Malta qabel dak ta' Wzzinu

It-teżi ta' Annibale Preca li Mons Dusina kien ippubblika traduzzjoni tal-katekiżmu bil-Malti f'Ruma fl-1570 ilha li xxejnet minn Cassar Pullicino.[14] L-enfasi tal-Knisja, iżda, wara l-Konċilju ta' Trentu (1545–63) fuq l-obbligu tat-tagħlim tad-duttrina fil-parroċċi beda jinħass f'Malta wkoll. Dusina nnifsu saħaq dwar il-ħtieġa ta' dan it-tagħlim – ħtieġa li baqgħet tissemma fis-sinodi li tlaqqgħu fid-djoċesi Maltija.[15] Fl-1680 l-Isqof Molina stqarr li l-katekiżmu kien qed jiġi mgħallem b'mod regolari.[16] Fl-aħħar sinodu li sar fi żmien l-Ordni, dak ta' l-1703, ġie stabbilit li kellu jiġi użat biss il-katekiżmu tal-Kardinal Bellarmino.

F'Lulju ta' l-1743 il-Kongregazzjoni tas-Sant'Uffizzju f'Ruma staqsiet lill-inkwiżitur dwar il-qagħda tat-tagħlim tad-duttrina f'Malta. Ir-risposta mibgħuta mill-inkwiżitur tipprovdi informazzjoni fundamentali dwar is-sitwazzjoni – informazzjoni li s'issa qatt ma' kienet magħrufa u ppubblikata. Filwaqt li jaċċenna għad-deċiżjoni ta' l-1703 li jintuża biss il-katekiżmu ta' Bellarmino, l-Inkwiżitur ta' Malta Gualterio Gualtieri (1739–43) stqarr li l-kappillani kienu jgħallmu dan il-katekiżmu bil-Malti sabiex ikun jista' jinftiehem mill-poplu. Gualtieri qal ukoll li bosta kappillani kienu qed jinqdew bi traduzzjoni bil-Malti li tagħha huwa kien qed jibgħat kopja lis-Sant'Uffizzju. Kappillani oħra kienu jittraduċu 'l Bellarmino huma stess. Gualtieri kien ġie mgħarraf ukoll li fi żmien l-Isqof Gaspare Gori Mancini (1722–28) kienet saret traduzzjoni bil-Malti tal-Bellarmino bil-ħsieb li din tkun stampata wara li tiġi approvata mill-Kongregazzjoni tal-Propaganda. Il-mewt ta' l-Isqof Mancini, fl-1728 iżda, ġabet dan il-pjan fix-xejn. L-inkwiżitur isemmi wkoll kotba barranin għat-tagħlim tal-katekiżmu li kienu jintużaw lokalment.

Ir-referenza ta' Gualtieri għal żewġ verżjonijiet tal-katekiżmu bil-Malti qabel dik ta'Wzzinu hija tassew interessanti u tqanqal għadd ta' mistoqsijiet. X'sar minnhom iz-żewg traduzzjonijiet? F'riċerka li għamilt fl-arkivju tas-Sant'Uffizzju f'Ruma ma ltqajtx mal-kopja li bagħat Gualtieri fl-1743. It-traduzzjoni li saret fi żmien Gori Mancini għadha teżisti, forsi midfuna fl-arkivju tal-Propaganda tal-Fidi? Il-fatt li kienu jeżistu dawn il-katekiżmi manuskritti bil-Malti qabel l-1752 jagħti dimensjoni ġdida lix-xogħol ta'Wzzinu. Dan ta' l-aħħar kemm kien influwenzat minn dawn it-traduzzjonijiet ta' qablu? U fil-każ tad-traduzzjoni ta' żmien l-Isqof Gori Mancini, Wzzinu kien involut fiha? Kemm hi differenti il-verżjoni pubblikata fl-1752 minn dik li nkitbet madwar ħamsa u għoxrin sena qabel? Hija biss aktar riċerka, u idealment

is-sejba ta' dawn il-katekiżmi manuskritti Maltin li jistgħu jwieġbu dawn il-mistoqsijiet.

Matul l-istess żmien kienu qed isiru katekiżmi oħra li għalkemm mhux bil-Malti għandhom l-importanza tagħhom. L-Ordni ta' San Ġwann kien jippubblika edizzjonijiet tal-katekiżmu sabiex jintużaw għat-tagħlim tas-sudditi tiegħu, inklużi l-ħabsin u l-*buonavoglie* fuq il-galeri.[17] Dan l-aħħar jiena ppubblikajt tagħrif dwar traduzzjoni tal-katekiżmu tal-Bellarmino bl-Ingliż u li saret f'Malta fl-1740 għall-benefiċċju ta' dawk l-Ingliżi li riedu jsiru Kattoliċi waqt li kienu f'Malta.[18] B'kuntrast mal-katekiżmu Malti ta' żmien Gori Mancini, irnexxieli nsib dan il-katekiżmu bl-Ingliż fl-arkivju tas-Sant'Uffizzju f'Ruma. Dak li kien qed iseħħ f'Malta f'dan ir-rigward lanqas ma kien uniku: fi Sqallija, madwar nofs is-seklu tmintax, bdew jidhru l-ewwel testi tal-Bellarmino stampati bl-Isqalli fuq inizjattiva ta' l-isqfijiet Sqallin.[19]

Il-pubblikazzjoni ta' l-ewwel edizzjoni tat-*Tagħlim Nisrani* (1752)

M'huwiex possibbili li f'taħdita wieħed jitkellem dwar dokumentazzjoni fuq il-pubblikazzjoni ta' Wzzinu li diġà hi magħrufa jew li ġiet ippubblikata mqar parzjalment. Għaldaqstant jien se nillimita ruħi għal tagħrif li safejn naf jien huwa ġdid, u għal diskussjoni ta' punti li ftit li xejn ġew ittrattati qabel. Fil-qosor ngħidu biss li Wzzinu kien tqabbad mill-Isqof Alpheran sabiex jagħmel it-traduzzjoni mill-verżjoni Għarbija ta' Bellarmino madwar is-sena 1750, appuntu fl-istess sena li de Soldanis ippubblika l-ewwel grammatika tal-Malti. It-traduzzjoni ta' Wzzinu – bħall-oħrajn kollha – kellha tgħaddi mill-għarbiel tal-kongregazzjoni tal-*Propaganda Fide* f'Ruma. Kien biss wara l-approvazzjoni ta' din li t-traduzzjoni ġiet mgħoddija biex tiġi stampata minn Generoso Salomoni *fis-suk ta' Sant Ignaziu* fl-1752.[20] Salomoni kien l-istess wieħed li kien tqabbad jistampa l-grammatika ta' de Soldanis fl-1750, liema grammatika serviet bħala bażi għat-traduzzjoni Maltija ta' Wzzinu.[21]

Iżda x'użu sar mit-traduzzjoni meta din waslet Malta? Nafu li t-tiratura ta' l-ewwel edizzjoni, dik ta' l-1752 kellha tkun ta' bejn 400 u 500 kopja,[22] tiratura li kienet pjuttost komuni għal materjal stampat f'Malta wara l-1756.[23] Il-kopji stampati kienu waslu Malta żgur sal-15 ta' Lulju 1752. Dakinhar l-Isqof Alpheran, permezz ta' ittra ċirkulari, informa lill-arċiprieti, kappillani, u kurati f'Malta bil-wasla tal-kopji u bl-importanza li d-duttrina issa kellha tiġi mgħallma b'mod uniformi. Barra minn dan, iżda, dan id-dokument ġdid

jipprovdi tagħrif dwar it-tqassim tal-kopji ta' l-ewwel edizzjoni lill-parroċċi Maltin. Kull kappillan jew arċipriet ġie mgħoddi għadd ta' kopji tat-traduzzjoni u dan kellu jiffirma għalihom. B'hekk mhux anqas minn 143 kopja tqassmu lid-diversi parroċċi u istituzzjonijiet reliġjużi oħra f'Malta.[24] Id-dokument ma jinkludix lil Għawdex, imma huwa probabbli li kopji oħra ntbagħtu hemmhekk sabiex jitqassmu bl-istess mod.

Tabella II
Tqassim tal-kopji tat-*Tagħlim Nisrani* ta' l-1752

Lokalità	Kopji	Lokalità	Kopji
Ħal Qormi	6	Ħal Kirkop	3
Ħaż-Żebbuġ	6	Ħal Safi	2
Is-Siġġiewi	6	Iż-Żurrieq	6
Ħaż-Żabbar	6	L-Imqabba	4
Iż-Żejtun	6	Il-Qrendi	4
Ħal Għaxaq	6	Ħal Luqa	4
Ħal Tarxien	4	Il-Gudja	4
Birkirkara	6	Il-Katidral u San Pawl barra s-swar	6
		Ħad-Dingli	2
Ħal Balzan	4	San Pawl tal-Belt u l-knejjes ta' S. Rokku u S. Publiju barra s-swar	6 [iżda forsi aktar]
Ħal Lija	4	Il-Portu Salvu	6
Ħ'Attard	4	Bormla	6
Il-Għargħur	4	Il-Birgu	6

Il-Mosta	4	L-Isla	6
In-Naxxar	6	L-Oratorju ta' l-Isla	3
		San Filippu Neri, il-Birgu	3
TOTAL	TA'	KOPJI	143

It-tieni stampa tat-*Tagħlim Nisrani* (1768)

Jidher li sa l-1768 l-ewwel stampa tad-duttrina ta' Wzzinu kienet ġiet eżawrita u beda jinħass il-bżonn li terġa' tigi stampata. Dan fil-fatt seħħ appuntu f'dik is-sena. L-edizzjoni ta' l-1768 – bħall-ewwel waħda – ġiet stampata Ruma, iżda din id-darba mhux għand Generoso Salomoni imma għand Archangelo Casaletti *fis-suk ta' Minerva.*

Interessanti l-fatt li din it-tieni stampa tad-duttrina saret b'mod li tkun kważi identika għall-ewwel waħda. Mhux talli ma nbidel xejn mit-test, iżda talli anki l-Malti huwa miktub bl-istess sinjali dijakritiċi, filwaqt li t-tipa hija ta' l-istess daqs. Minbarra dan, it-test baqa' jaqbel mal-paġinazzjoni ta' l-edizzjoni ta' qabel b'mod li fl-istess paġna taż-żewġ edizzjonijiet differenti jidher preċiżament l-istess test. Saħansitra l-blokki dekorattivi użati fiż-żewġ edizzjonijiet, l-aktar dawk fuq il-qoxra, huma simili ferm. Dan kollu jidher li sar sabiex ikunu jistgħu jiġu użati ż-żewġ edizzjonijiet anki flimkien mingħajr varjanza ta' xejn. Avolja bla tibdil, din it-tieni stampa reġgħet ġiet eżaminata mill-awtoritajiet f'Ruma u fil-fatt iġġib fuqha *imprimatur* differenti minn dik ta' l-1752.

L-element dekorattiv ewlieni, kemm fl-ewwel kif ukoll fit-tieni edizzjoni, jikkonsisti f'inċiżjoni tax-xbieha ta' San Pawl jippriedka bi sfond tipiku Malti warajh. M'hemmx dubju li kienet użata l-istess blokka fiż-żewġ edizzjonijiet u li allura din il-blokka kienet miżmuma f'Malta. Dettall li sa issa ma kienx ġie nnutat huwa li l-blokka ġġib fuqha l-inizjali *F.Z.* fin-naħa t'isfel tagħha. Spjegazzjoni plawsibbli għal dawn l-inizjali hija li l-blokka saret mill-artist Malti Francesco Zahra li kellu bosta kummissjoniet mill-Knisja f'Malta. Din l-ispjegazzjoni tfisser ukoll li l-inċizjoni saret f'Malta stess u ntbagħtet Ruma mat-test manuskritt sabiex tiġi stampata bħala frontispizju.[25] Fl-1756 kienet

reġgħet twaqqfet stamperija f'Malta wara nuqqas ta' mitt sena, u r-raġuni għaliex l-edizzjoni ta' l-1768 ma ġietx stampata lokalment m'hijiex magħrufa. Il-fatt li l-istamperija Maltija ma kellhiex it-tipi neċessarji kif użati fl-ewwel stampa, u d-determinazzjoni li t-tieni stampa tkun kemm jista' jkun identika għall-ewwel waħda, setgħet kienet ir-raġuni ewlenija għal dan. Wieħed ma jistax jeskludi, madankollu, li l-istampar ma sarx fl-istamperija lokali, li kienet waħda statali, sabiex il-Knisja ma jkollhiex tissottometti t-test għall-approvazzjoni, anki jekk formali ta' l-Istat, speċjalment fi żmien meta kienu għadhom qed jinqalgħu kwistjonijiet dwar iċ-ċensura tal-materjal stampat lokalment.[26] L-edizzjoni ta' l-1768 tidher li hi kemxejn aktar skarsa minn dik ta' qabilha. Il-kopja fil-biblijoteka ta' l-Università ta' Malta hija ta' interess partikulari minħabba li fuq il-paġna tat-titlu hemm *ex libris* miktub bl-idejn. Iddatat 1775, ċertament li dan huwa fost l-eqdem *ex libris* miktuba bil-Malti li jeżistu.[27]

L-isqfijiet baqgħu jisħqu li t-tagħlim tal-katekiżmu kellu jsegwi t-test ta' Wzzinu anki wara Alpheran. Hekk wieħed isib lill-Isqof Pellerano jwissi lill-kappillani sabiex jgħallmu: "lit-tfal, subien u bniet il-prinċipji tal-Fidi Mqaddsa bil-metodu tal-katekiżmu stampat b'ordni tal-mibki Isqof Alpheran, kif huwa stess kien ordna fid-digriet tiegħu tal-15 ta' Lulju 1752."[28]

Matul il-viżti pastorali l-kappillani kienu wkoll jagħtu struzzjonijiet sabiex it-tagħlim isir bl-ilsien Malti.[29]

L-ewwel edizzjonijiet stampati f'Malta: 1780–1803

L-ewwel edizzjoni tal-katekiżmu stampata f'Malta kienet dik ta' l-1780. Minn hawn 'il quddiem l-edizzjonijiet stampati b'mod regolari f'Malta beda jkollhom xi differenzi żgħar minn dik oriġinali ta' Wzzinu. Fi żmien l-Isqof Labini, il-katekiżmu ġie stampat ħames darbiet u sa mill-ewwel stampa, dik ta' l-1780, iġib fuqu li kien *stampat u corret min gidit*. Fost it-tibdil wieħed isib li isem Wzzinu kif ukoll l-inċiżjoni ta' San Pawl, flimkien ma'dekorazzjonijiet oħra żgħar jgħosfru. L-introduzzjoni oriġinali, l-*imprimatur,* u l-ispjega ta' l-ortografija użata tneħħew ukoll u l-paġinazzjoni tvarja minn dik ta' l-edizzjonijiet stampati f'Ruma. Mil-lat lingwistiku, is-sinjali dijakritiċi jispiċċaw peress li l-istamperija Maltija ma kellhiex minnhom. Apparti dan it-tibdil it-test baqa' essenzjalment dak ta' Wzzinu. L-edizzjonijiet sussegwenti ta' żmien l-Isqof Labini lanqas ma huma identiċi għal xulxin. Il-paġinazzjoni tvarja u jiżdied jew jitneħħa xi materjal. Fl-edizzjoni ta' l-1786 tiżdied il-litanija tal-Madonna,

filwaqt li dik ta' l-1803 la fiha l-litanija u lanqas l-indiċi. Dan kollu seta' ħoloq xi diffikultajiet meta kienu jiġu użati edizzjonijiet differenti fl-istess parroċċa. M'għandniex tagħrif dwar it-tiratura ta' dawn l-edizzjonijiet.[30]

Għalkemm l-ewwel edizzjoni tal-katekiżmu f'Malta saret fl-1780, l-ewwel materjal stampat lokalment bil-Malti jmur iżjed lura. Fl-1757 kien ġie stampat f'Malta manwal liturġiku biex jintuża għal dawk li jkunu agunija fl-isptar ta' l-Ordni.[31] L-aħħar tliet paġni ta' dan il-manwal fihom l-Atti tal-Fidi, tat-Tama, ta' l-Imħabba, u ta' l-Indiema bil-Malti, meħuda minn Wzzinu. Minbarra dawn l-Atti, il-ktieb fih ukoll talb ieħor bil-Malti li jidher li kien stampat għall-ewwel darba. Dan jinkludi verżjonijiet imqassra ħafna ta' l-Atti, presumibbilment biex ikunu jistgħu jingħadu minn dawk viċin il-mewt. Barra dawn, il-ktieb iġib ukoll żewġ talbiet oħra bil-Malti, waħda ta' wara t-tqarbin u l-oħra għal meta l-moribond ikun fl-aħħar mumenti tiegħu.[32]

Żvilupp importanti f'dan ir-rigward kien is-sejba minn Olvin Vella ta' kopja tal-*Via Sagra* bil-Malti li wkoll kienet stampata f'Malta fl-1796.[33] It-talb fil-manwal liturgiku ta' l-1757, l-erba' edizzjonijiet tal-katekiżmu u l-*Via Sagra* ta' Cannolo huma l-uniċi eżemplari ta' stampar bil-Malti li huma magħrufa sa issa li ħargu mill-istamperija ta' l-Ordni u għaldaqstant l-importanza tagħhom m'hijiex żgħira.[34] Id-dominanza assoluta tat-test ta' Wzzinu fejn jidħol il-Malti stampat kienet malajr innutata mill-missjunarji Protestanti f'Malta fl-ewwel deċennji tal-ħakma Ingliża. Wieħed minnhom, l-Amerikan Fisk, fl-1823 kiteb li: "Ma rajt l-ebda ktieb bil-Malti għajr katekiżmu Papista, il-Vanġelu ta' San Ġwann, grammatika, u dizzjunarju."[35]

Edizzjonijiet sussegwenti tal-katekiżmu sa l-1911

Għada qatt ma saret analiżi komparattiva u ddettaljata ta' l-edizzjonijet magħrufa tal-katekiżmu bil-Malti sa żmienna, biċċa xogħol ċertament siewja imma li teħtieġ studju separat, idealment f'livell ta' *Masters* jew dottorat. Konvint li l-ġabra ta' katekiżmi Maltin li dwarhom sibt tagħrif sa l-1911 altru milli m'hijiex kompluta, nemmen li sservi bħala punt ta' tluq. Bejn is-snin 1752 u 1911 ħarġu mhux anqas minn tlieta u għoxrin edizzjoni tal-katekiżmu bil-Malti. Dawn joffru opportunità, forsi unika, sabiex issir analiżi kemm ta' l-iżvilupp fit-tagħlim kateketiku kif ukoll fil-mod tal-kitba tal-Malti bejn nofs is-seklu tmintax u l-bidu tas-seklu għoxrin. Filwaqt li dejjem b'xi tibdil 'l hawn u 'l hemm, l-ewwel test li tbiegħed minn dak ta' Wzzinu kien dak

stampat fl-1908 u li kien ibbażat fuq il-katekiżmu l-ġdid tal-Papa Piju X, maħruġ tliet snin qabel.

Tabella III
Edizzjonijiet magħrufa tal-katekiżmu bil-Malti:
Isqfijiet Paolo Alpheran sa Pietru Pace[36]

Sena	Isqof	Rimarki
1752	Alpheran	stampat Ruma
1768	Rull	stampat Ruma
1780	Labini	stampat Malta b'xi tibdil
1786	Labini	it-tieni stampa
1789	Labini	it-tielet stampa
1795	Labini	ir-raba' stampa
1803	Labini	il-ħames stampa
1809	Mattei	titlu bit-Taljan biss
1811	Mattei	l-istess
1816	Mattei	jinbiegħ minn Gioachino Calleja, ta' taħt il-bibljoteka
1823	Mattei	titlu bit-Taljan biss
1839	Caruana	st[amperija] L. Tonna
1843	Caruana	st. Stocker
1850	Sant	st. Anglo-Maltese
1871	Pace Forno	st. Strada Levante No. 38
1874	Pace Forno	st. Z. Micallef. Bit-Taljan biss. Noti għall-katekiżmu għall-użu fl-iskejjel.
1875	Scicluna	st. C. Busuttil
1882	Scicluna	st. G. Mifsud
1889	Pace	st. A. Aquilina
1901	Pace	st. tal-Gvern; 50,000 kopja. Bil-Malti u bl-Ingliż
1904	Pace	st. tal-Gvern. Bil-Malti u bl-Ingliż

1908	Pace	st. San Ġużepp. Żewġ edizzjonijiet, bil-Malti biss
1911	Pace	st. mhux magħrufa. Bil-Malti u bl-Ingliż

Daqstant iehor ikun utli studju dwar il-metodi użati biex tiġi mgħallma d-duttrina u kemm kien imxerred f'idejn il-poplu t-test stampat tal-katekiżmu li għal bosta snin kien l-uniku materjal stampat fi lsien artu. Il-klassijiet tal-katekiżmu kienu jikkostitwixxu f'Malta, bħal f'bosta pajjiżi oħra, l-aktar forma bikrija ta' edukazzjoni formali li tilħaq lill-massa. Għal ġenerazzjonijiet sħaħ ta' żgħażagħ Maltin il-klassi tal-katekiżmu kienet l-unika laqgħa tagħhom ma' test stampat, aktar u aktar ma' test stampat bil-Malti. Anki jekk moqri u spjegat mill-qassis, dan il-fatt żgur ikkontribwixxa sabiex il-Malti rrealizza li lsienu seta' jiġi miktub u li l-qari jiftaħ il-bibien għat-tagħlim.

Minbarra t-tagħlim tal-katekiżmu fil-parroċċa, kienu jkunu organizzati b'mod regolari 'missjonijiet' sabiex matulhom jinġabru t-tfal sabiex jiġu mgħallma u fl-istess ħin ma jitħallewx jiġru barra. Hekk wieħed isib li fl-1750 kienu jsiru sessjonijiet tal-katekiżmu f'San Pawl, il-Belt u wara t-tfal jittieħdu fi ġnien *per farli divertire fuor del pericolo carnevalesco.* Kultant dawn il-missjonijiet kienu jilħqu proporzjon u fervur inkredibbli. Ma flahtx hawnhekk ma nagħtix traduzzjoni ta' waħda minn dawn il-manifestazzjonijiet ferm drammatiċi u impressjonanti li kienet saret f'Mejju 1714:

> Ġiet fi tmiemha lbieraħ is-Santa Missjoni fil-Belt Valletta bi tqarbina għal 14,000 ruħ li saret fil-Knisja tal-Ġiżwiti. Wara nofsinhar saret il-purċissjoni penitenzjali, fejn deher l-isqof liebes kuruna tax-xewk u b'ħabel ma' għonqu waqt li beda jġorr salib. Huwa kien imdawwar mill-kleru u mill-kjeriċi, kollha lebsin kuruna tax-xewk u ħbula m'għonqhom. Quddiemhom imxew l-għaqdiet tal-lajċi, ħafjin u jsawtu lilhom infushom bid-dixxiplini. Malli waslu fil-pjazza ta' quddiem Sant'Iermu għamel priedka twila l-patri missjunarju Kostanzu. Dan ħeġġeġ lil dawk preżenti sabiex jgħixu ħajja qaddisa u jitilqu d-dnub. Il-folla tremenda kompliet miegħu b'sinjali ta' ndiema u biki. Saru ħafna konverżjonijiet dakinhar u 15-il mara tad-dinja nġabru fil-monasteru tal-konvertiti biex jagħtu lilhom infushom lil Alla. Inġabru 500 skud u saru bosta konverżjonijiet oħra filwaqt li ngħataw lura ħwejjeġ misruqa. Wara l-priedka ġew maħruqa bosta kotba profani u karti tal-logħob li kienu ġew mogħtija lill-konfessuri minn dawk li marru jqerru. Fl-aħħar ingħatat il-Barka Papali.[37]

Matul is-snin tmenin tas-seklu tmintax l-Ordni ta' San Ġwann kien iħallas lill-patrijiet kapuċċini sabiex jgħallmu d-duttrina bil-Malti kif ukoll għat-tqassim ta' santi lit-tfal li kienu jattendu. Fl-1820 twaqqfet il-*Confraternità della Dottrina Cristiana* fil-Kolleġġjata ta' Santa Liena f'Birkirkara mill-Isqof Mattei bl-għan speċifiku li tgħallem id-duttrina lit-tfal.

Konklużjoni

Sinċerament inħoss li t-test Malti tal-katekiżmu għadu ma ngħatax l-importanza, kemm lingwistika kif ukoll storika, li tixraqlu fil-kuntest lokali. Għexieren ta' snin qabel l-ewwel ġurnali, qabel l-ewwel letteratura stampata u qabel l-ewwel traduzzjonijiet tal-leġislazzjoni bil-Malti, il-katekiżmu kien jikkostitwixxi l-aktar esperjenza bikrija tal-Malti stampat għall-massa tal-poplu u fuq kollox l-ewwel pass fit-triq twila u iebsa biex ilsien il-poplu jiġi magħruf u apprezzat.

Appendiċi

Dokument I
Ittra ta' l-Isqof Alpehran lill-Mons. Lercari, Segretarju tal-Kongregazzjoni tal-Propaganda tal-Fidi dwar *Tagħlim Nisrani*

Illustrissimo etc. Mi dò l'onore di ricorrere alle solite bontà di V[ostra] S[ignoria] Illustrissima per un affare di grandissima importanza per il bene spirituale di cotesta Diocesi e d'informarla, che avendo osservato che nell'insegnare i Parochi la dottrina cristiana vi si era nel modo introdotto qualche piccolo divario, ho stimato di mio sommo e preciso dovere per rendere a tutti i Parochi uniforme il metodo di far tradurre in idioma maltese la dottrina cristiana ad uso de fedeli orientali stampata d'ordine della S. Congragazione di Propaganda Fide. Si è usato per lo spazio di due anni la maggior diligenza per far quella traduzione con averla fatta disaminare dai più dotti et intendenti Parochi di questa Diocesi e con averla fatta leggere a tutti gli altri, essendo stata da tutti approvata e lodata: Sicche per dar l'ultima mano ad un'opera si santa viene presentemente necessaria l'approvazione della S. Congregazione, che mi lusingo d'ottenere per il potente mezzo di V.S. Illustrissima, e del Signor Cardinale Portocarrero, affinche tutte le pecorelle alla mia cura commesse, ricevino uniforme il pane spirituale.

Il mio agente avrà l'onore di presentare a' V.S. Illustrissima questa mia riverente lettera unitamente colli due piccoli libri l'uno della dottrina christiana ad uso dell'orientali nuovamente ristampato d'ordine della S. Congregazione, e l'altro della traduzione in genuino idioma maltese dall'italiano dell'istessa dottrina di Propaganda Fide, senza esserne ne pur il menomo punto allontanato, siccome si degnerà osservare V.S. Illustrissima eccettuato nei precetti della Chiesa che in vece di sei si sono sempre qui in Malta insegnati cinque, perche de due comandamenti della confessione una volta l'anno e della communione nella Pasqua, non sene fa che un comandamento, e circa il digiuno si è tolto ciò che riguarda l'orientali.

Si è aggionto alla dottrina che deve servire per questa Diocesi la Salve Regina e i primi rudimenti per i figlioli prima d'esser mandati nelle classi, l'instruzione per li cresimandi, l'instruzione per la confessione e per la Santissima comunione con l'atti di Fede, Speranza e Carità in lingua Italiana tradotta in vero maltese che per esser arabo corrotto, e non litterale non può essere sentito con caratteri arabici, perche da niun maltese potrebbe esser letto, e per tal'effetto

si è prevaluto chi ha fatto la traduzione di caratteri italiani con la maniera di pronunciare le sei consonanti che hanno la forza et il sono di vocali.

Rimane adesso a me di supplicare V.S. Illustrissima quanto devo e posso per ottenere dalla S. Congregazione la licenza di far stampare la sopracennata Dottrina, e che la stampa siegua nella stamperia di Propaganda. Mi riprometto questo gran favore dalla gentil benignità di V.S. Illustrissima verso di me, mentre ambizioso de suoi venerati comandi con costante ossequio mi rassegno.

9 ottobre 1751. a Mons. Lercari Secretario della S. Congregazione de Propaganda Fide.

Sors: AKM Misc. 24, ff. 504v-505v.

Dokument II
Ittra ta' l-Isqof Alpheran lill-Abbati Bartolomeo Sartori dwar l-istess suġġett

Sarrà rimesso a V.S. da Pron. Maruzzo Sciortino un piego, che contiene due piccoli libri della dottrina Cristiana, uno ad uso de fedeli orientali nuovamente ristampato per ordine della S. Congregazione di Propaganda Fide, e l'altro la traduzione della medesima fatta in lingua maltese e vedrà Lei nella lettera che scrivo a Mons. Lercari, Segretario della stessa Congregazione il rilevantissimo motivo, che mi ha indotto per il ben spirituale di questa mia Diocesi di far fare questa traduzione. Si è lavorato per il corso di due anni per farla essendosi tenuti molti congressi de primari e più intendenti Parochi per disaminarla, finalmente è stata da tutti approvata e lodata. Si tratta adesso di darla alle stampe, e perciò è necessario che se ne ottenga la permissione di cotesta S. Congregazione per il presente mezzo del Cardinale Portocarrero, a'cui mi dò l'onore di supplicare per la pronta spedizione d'un si importante affare, e di Mons. Lercari, dal quale spero tutti i più validi uffici per compire quest'opera. Prima di renderli la mia lettera bisogna aspettare il ritorno da Parma del Signor Cardinale Portocarrero, potrà bensi lei communicare a D. Vincenzo l'affare con dirgli di parlare a mio nome al S. D. Felice De Marco, e D. Luigi Habeier come molto eruditi, et intendenti della lingua maltese, affinche ambidue potessero se s'incontrasse qualche difficoltà, spianarla a'suo tempo a Mons. Lercari. Se si otterrà la permissione della stampa, come non dubito, nella stamperia di Propaganda secondo il mio desiderio, sene farrà fare quattro in cinque cento esemplari dell'istessa carta, e grandezza della Dottrina che trasmetto stampata nella stessa stamperia di Propaganda, delli quali due soli

farrà legare con marochino roscio, tre tozzine in carta pecora della migliore in conformità della ligatura dell'Istoria di S. Paolo, che lui mi ha regalata, cento in carta pecora più ordinaria, e tutto il rimanente con un semplice cartone. V.S. e D. Vincenzo avranno la cura d'invigilare alla stampa, e di uniformasi a quanto le scrivo. Per la spesa scriverò al Signor Abbate Arieti di somministrare l'importante. Intanto con raccommandare questa Sant'opera che mi è tanto a'cuore, mi confermo per sempre etc.

9. ottobre 1751.

Sors: AKM Misc. 24, ff. 505^{v}-506.

Dokument III
Ittra ta' l-Isqof Alpheran lill-Abbati Arieti dwar l-istess suġġett

Essendomi determinato per il ben spirituale di questa mia Diocesi da far stampare a mie proprie spese nella stamperia della Congregazione di Propaganda il Chatechismo tradotto in lingua maltese dall'Italiano da quello di Propaganda per l'orientali, prego V.S. Illustrissima di somministrare all'Abbate Sartori mio Agente il denaro le sarrà richiesto dal medesimo per la stampa di detta opera; Spero che V.S. Illustrissima mi continuerà in ciò i suoi favori con assicurarla che sarrò pronto a rimborzare a chi mi indicherà lei il denaro avanzato, mentre ambizioso de suoi venerati comandi con distinta stima mi rassegno inviolabilmente.

9. ottobre 1751.

Al Signor Abbate Arieti in Roma.

Sors: AKM Misc. 24, f. 506.

Dokument IV
Iċ-ċirkulari ta' l-Isqof Alpheran dwar it-tqassim u l-użu tat-*Tagħlim Nisrani*

A Reverendi Archipreti, Parochi, e Curati

È così necessaria, e d'utile l'uniformità nell'apprendere ed insegnare la Dottrina Cristiana, che senza questa perfetta uniformità non vi può esser mai buon ordine, ma sempre più crescere la confusione con la varietà delle frasi, parole, e proposizioni tradotte da ogn'uno a modo suo, imperoche se l'Instruttori non saranno uniformi nell'insegnare saranno l'instruendi instrutti con diversità di parole, ed espressioni in materia si importante della nostra Santissima Religione.

Anzi i Parochiani, mutando d'Instruttore, o con il domicilio cambiando di Parochia, se non ritroveranno l'istesso metodo di Dottrina, rimarranno sempre confusi nell'imparare l'eterne verità della nostra Santa Fede.

Quindi il Signor Gesù Cristo a quo omne datum optimum ci mosse nell'anni scorsi di spedire un editto generale per promovere sempre più la Dottrina Cristiana ma poi per stabilire meglio, e perpetuare questa Sant'opera ordiniamo la sua traduzione in maltese quale essendosi fatta, ed avendola mostrata a'Parochi, ed altre persone intendenti, che possiedono perfettamente la lingua maltese, e doppo d'averla ben esaminata, corretta, e ricorretta qui in Malta la trasmessimo in Roma alla Sac. Congregatione di Propaganda Fide, che si degno approvarla, e l'abbiamo fatta ivi stampare coll'approvazione del Reverendissimo Padre Maestro del Sagro Palazzo Apostolico per arricchire la nostra Diocesi d'un si prezioso, e Spirituale Tesoro.

Adesso dunque, che abbiamo ricevuti con sommo nostro piacere i libretti della medesima traduzione come potevano desiderarsi li spediamo con questa lettera circolare alla vostra pietà e zelo per insegnarla secondo il tenore della traduzione e per adempire l'obligo vostro con fedeltà, fervore, e puntualità e speriamo di poter dire quello ... [jaghlaq bi kwotazzjoni mill-Iskrittura].

xv mensis Julii 1752.
Fr Paulus Arch. Epis. Melitensis.

[Id-dokument huwa segwit bil-lista tal-parroċċi u knejjes oħra li ġew mgħoddija kopji u bil-firma tal-kappillan jew qassis li rċeviehom; ara Tabella II, fuq.]

Sors: AAM *Editti Vescovili*, 1750-1757, ff. 95-103.

Ħajr: Nixtieq nirringrazzja lil Mario Cassar, M.A., talli għoġbu jaqra dan ix-xogħol u jgħinni permezz ta' suġġerimenti u korrezzjonijiet.

L-ILLUSTRAZZJONIJIET

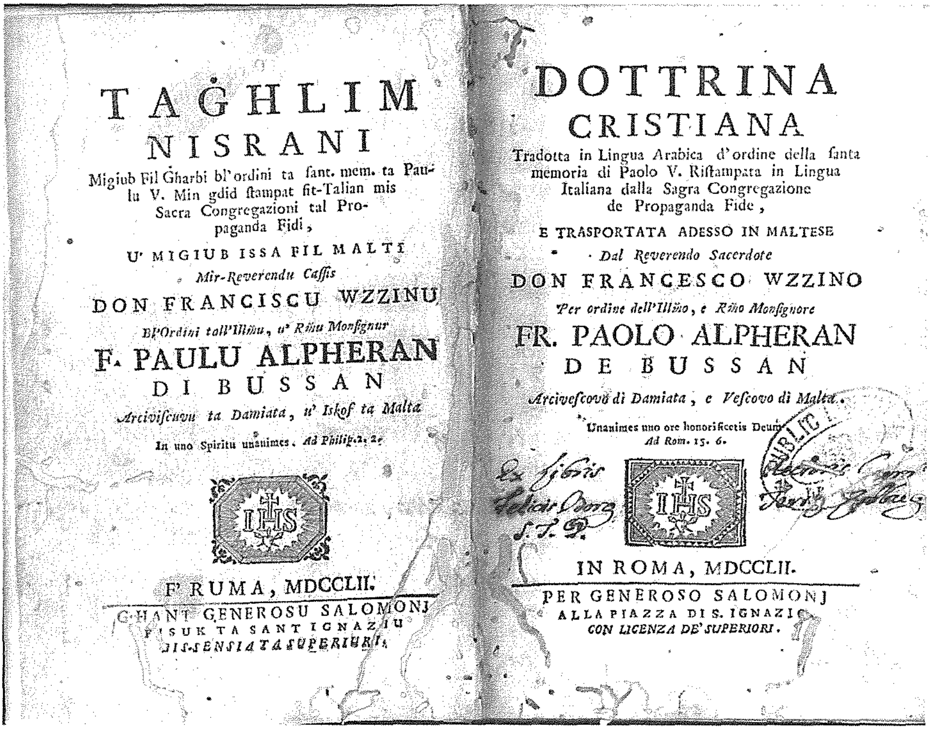

TAĠHLIM
NISRANI
Migiub Fil Gharbi bl'ordini ta ſant. mem. ta Paulu V. Min gdid ſtampat fit-Talian mis Sacra Congregazioni tal Propaganda Fidi,
U' MIGIUB ISSA FIL MALTI
Mir-Reverendu Caſſis
DON FRANCISCU WZZINU
Bl'Ordini tall'Illmu, u' Rmu Monſignur
F. PAULU ALPHERAN
DI BUSSAN
Arciviſcuvu ta Damiata, u' Iskof ta Malta
In uno Spiritu unanimes. Ad Philip. 2. 2.
F' RUMA, MDCCLII.
GHANT GENEROSU SALOMONJ
FISUK TA SANT IGNAZIU
BIL-LIENSIA TA SUPERIURI.

DOTTRINA
CRISTIANA
Tradotta in Lingua Arabica d'ordine della ſanta memoria di Paolo V. Riſtampata in Lingua Italiana dalla Sagra Congregazione de Propaganda Fide,
E TRASPORTATA ADESSO IN MALTESE
Dal Reverendo Sacerdote
DON FRANCESCO WZZINO
Per ordine dell'Illmo, e Rmo Monſignore
FR. PAOLO ALPHERAN
DE BUSSAN
Arciveſcovo di Damiata, e Veſcovo di Malta.
Unanimes uno ore honorificetis Deum.
Ad Rom. 15. 6.
IN ROMA, MDCCLII.
PER GENEROSO SALOMONJ
ALLA PIAZZA DI S. IGNAZIO
CON LICENZA DE' SUPERIORI.

1. Il-frontispizju ta' l-ewwel edizzjoni
(Ħajr, Biblijoteka Nazzjonali ta' Malta)

2. L-inċiżjoni ta' San Pawl bl-ittri *F.Z.* fuq in-naħa tal-lemin *(Ħajr, Biblijoteka Nazzjonali ta' Malta)*

TAGHLIM NISRANI
Migiub Fil Gharbi bl' ordini ta sant. mem. ta Paulu V. Min gdid stampat fit-Talian mis Sacra Congregazioni tal Propaganda Fidi,
U' MIGIUB ISSA FIL MALTI
Mir-Reverendu Cassis
DON FRANCISCU WZZINU
Bl'Ordini tall' Illmu, u' Rmu Monsignur
FR. PAULU ALPHERAN DI BUSSAN
Arcivisciuvu ta Damiata, u' Iskof ta Malta.
In uno Spiritu unanimes, Ad Phil. 2. 2.
F' RUMA, MDCCLXVIII.
GHANT ARCANGELU CASALETTI
FIS-TRIK TAL MINERVA
BIS-SEHHA TA SUPERIURI.

DOTTRINA CRISTIANA
Tradotta in Lingua Arabica, d' ordine della santa memoria di Paolo V. Ristampata in Lingua Italiana dalla Sagra Congregazione de Propaganda Fide;
E TRASPORTATA ADESSO IN MALTESE
Dal Reverendo Sacerdote
DON FRANCESCO WZZINO
Per ordine dell' Illmo, e Rmo Monsignore
FR. PAOLO ALPHERAN DE BUSSAN
Arcivescovo di Damiata, e Vescovo di Malta.
Unanimes uno ore honorificetis Deum, Ad Rom. 15. 6.
IN ROMA, MDCCLXVIII.
PER ARCANGELO CASALETTI
ALLA PIAZZA DELLA MINERVA
CON LICENZA DE' SUPERIORI.

3. Il-frontispizju tat-tieni edizzjoni bl-*ex libris* bil-Malti datat 1775 *(Ħajr, Biblijoteka ta' L-Università ta' Malta)*

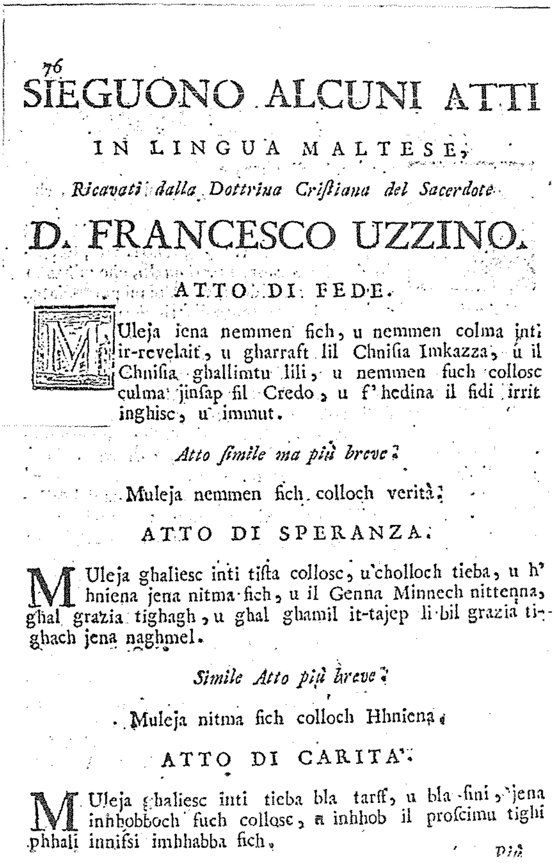

76

SIEGUONO ALCUNI ATTI

IN LINGUA MALTESE,

Ricavati dalla Dottrina Cristiana del Sacerdote

D. FRANCESCO UZZINO.

ATTO DI FEDE.

Muleja jena nemmen fich, u nemmen colma inti ir-revelait, u gharraft lil Chnisia Imkazza, u il Chnisia ghallimtu lili, u nemmen fuch collosc culma jinsap fil Credo, u f' hedina il fidi irrit inghisc, u immut.

Atto simile ma più breve.

Muleja nemmen fich colloch verità.

ATTO DI SPERANZA.

Muleja ghaliesc inti tista collosc, u cholloch tieba, u h' hniena jena nitma fich, u il Genna Minnech nittenna, ghal grazia tighagh, u ghal ghamil it-tajep li bil grazia tighach jena naghmel.

Simile Atto più breve.

Muleja nitma fich colloch Hhniena.

ATTO DI CARITA'.

Muleja ghaliesc inti tieba bla tarff, u bla fini, jena inhhobboch fuch collosc, a inhhob il proscimu tighi phhali innifsi imhhabba fich.

Più

4. Talb mid-duttrina ta' Wzzinu stampat f' Malta fl-1757
(Ħajr, Biblijoteka Nazzjonali ta' Malta)

Noti

1 Test ta' taħdita organizzata mill-Akkademja tal-Malti fit-2 ta' Mejju 2006. Il-verżjoni tal-kunjom "Wzzinu" hija dik riprodotta fit-traduzzjoni Maltija tat-*Taġlim Nisrani* ta' l-1752. Bnadi oħra l-kunjom jidher bhala Wizzino, Wzzino jew Uzzino.

2 It-teologu Ġizwita Roberto Bellarmino (1542–1621), ħabib ta' Galileo Galilei, kien ikkanonizzat fl-1930.

3 Tradotta mill-oriġinal ta' Robert Darnton, f'"What is the History of Books?", *Books and Society in History*, ed. Ken E. Carpenter (New York u Londra, 1983) 4.

4 Paul F. Grendler, *Schooling in Renaissance Italy: Literacy and Learning, 1300–1600* (Baltimore: Johns Hopkins, 1991).

5 Ġ. Cassar Pullicino, *Kitba w Kittieba tal-Malti* (Malta, 1962) 15–16. Fid-*Dizzjunarju Bijo-Bibljografiku Nazzjonali* (Malta, 1960) R. Mifsud Bonnici jagħti tagħrif dwar patri Franġisku Wzzinu ta' l-Ordni tal-Minuri Konventwali, meħud mill-ktieb ta' B. Fiorini, *I Frati Minori Conventuali a Malta (c.1370–1965)*, (Ruma 1965) 27. Mifsud Bonnici, iżda, ma jsemmix lil Wzzinu, it-traduttur tal-katekiżmu.

6 *Liber Baptizatorum Senglea*, *microfilm* fil-Mużew tal-Katidral, fl-Imdina.

7 Dwar il-pubblikazzjonijiet imħallsa minn Wzzinu ara Tabella I, taħt.

8 Cassar Pullicino 14–21, li jikkonsistu fi studju u traskrizzjoni taż-żewġ kurunelli.

9 BNM, Ms. Lib. 1221, "Breve discorso di Francesco Wzzino ... nella Chiesa dell'Anime del Purgatorio."

10 BNM, Ms. Lib. 22, ff. 127–132.

11 Gaetano Reboul, *Giornale de' successi dell'isole di Malta e Gozo dall'anno 1729 all'anno 1750, scritto da Gaetano Reboul, compendiato da Ignazio Saverio Mifsud, pubblicato a cura di Vincenzo Laurenza* (Malta, 1935) 22.

12 Cassar Pullicino 15.

13 AKM, *Misc.* 24, f. 519, ittra Alpheran-Benedittu XIV, iddatata 22.x.1753.

14 Cassar Pullicino 49–53. Ara wkoll Joseph Vella, "L-Iżvilupp tal-Katekiżmu Malti," teżi ta' B.A., U ta' Malta, 1964, 1–5.

15 Dwar dan ara fil-qosor Arthur Bonnici, *History of the Church in Malta* (Malta, 1968) 48–50.

16 Bonnici.

17 Eżempju ewlieni iżda mhux uniku ta' dawn kien *Breve Compendio della Dottrina Cristiana ad uso de' sudditi della Sacra Religione Gerosolimitana*, b'edizzjonijiet

stampati f'Ruma u f'Palermo fl-1714 u qabel.

18 William Zammit, "English-Language Books in Malta during the Knights' Time: Part 1," *Treasures of Malta*, 12.1 (Malta, 2005) 26–27.

19 Ara Giuseppe Resta, "I catechismi in lingua siciliana nel settecento," kapitlu 3 f'*La Sicilia del Settecento* (Palermo, 1986).

20 Dwar dan kollu ara Cassar Pullicino, 47-59.

21 Dwar l-istampar tax-xogħol ta' de Soldanis ara Albert Ganado, "Bibliographical Notes on Melitensia –1," *Melita Historica*, 13.4 (Malta, 2003) 365–368.

22 AKM *Misc*. 24, ff. 505v-506, ittra ta' l-Isqof Alpheran lill-aġent tiegħu f'Ruma, iddatata 9.10.1751. L-isqof ta wkoll struzzjonijiet dwar il-materjal li kellu jiġi użat għall-kopertina tal-kopji, kif ġej: żewġ kopji b'gilda ħamra ta' l-aqwa kwalità, tliet tużżani b'parċima mill-aħjar, mija b'parċmina aktar ordinarja u l-kumplament bil-kartun.

23 Dwar dan ara William Zammit, "Printing and Its Cultural Role in Malta during the Rule of the Order of St John," teżi ta' l-M.A., U ta' Malta, 1995.

24 AAM, *Editti Vescovili*, vol. 1750-1757, ff. 98-103.

25 Dwar Francesco Zahra ara John Azzopardi, ed., *Francesco Zahra, 1710–1773* (Malta, 1986).

26 Dwar iċ-ċensura ta' materjal stampat fl-istamperija ta' l-Ordni ara Zammit 1995.

27 Il-verżjoni Maltija hija miktuba kif ġej: *Uieħet mil Cotba / ta Giuseppi Pace / Miz Zeitun. Fis-sena tal / Fidwa tagħna / elf seba mia / u hamsa u seb- / għin.*

28 AAM *Editti* 1770–1780, vol. 11, ff. 11v, 17.

29 Tagħrif ġentilment mgħoddi mis-Sur Karmenu Bonavia.

30 Dwar l-edizzjoni stampata fl-1780 ara AOM 2061, p. 10, numru 40. L-edizzjonijiet ta' l-1786, l-1789, u l-1795 m'humiex iddokumentati peress li r-reġistri ta' l-istamperija li jkopru dawk is-snin huma nieqsa.

31 Antonio Gaffori, *Modus Juvandi Morientes, ex Rituali Rom. Pauli V. P.M. Excerptus* ... (Malta, 1757). Wara paġna 49 tal-manwal hemm frontispizju ieħor, bit-titlu *Memoriale al sacerdote che assiste a ben morire, di D. Francesco Gaffori, ristampato in Malta per ordine del medesimo Serenissimo Gran Maestro* ... F'paġni 76 sa 78 hemm it-talb bil-Malti, bit-titlu: *Sieguono alcuni atti in lingua maltese, ricavati dalla Dottrina Cristiana del Sacerdote D. Francesco Uzzino.*

32 L-Atti kif miġjuba fil-katekiżmu huma mogħtija wkoll fil-verżjoni mqassra fil-ktieb ta' Gaffori, kif ġej: *Muleja nemmen fich colloch verità ; Muleja nitma fich colloch Hhniena ; Muleja inhhobboch fuch collosc colloch imhhabba ; Muleja nindem ghasc reghisctech colloch tieba.*, kif ukoll *Muleja ghasc reghisctech*

jisghobbia, chelma natik li kat izziet ma n'offendich.

Gaffori 77: *Orazione da dirsi dopo la Santa Comunione.*

Ruhh ta'Ssignur Gesù Christu kaddisni.

Gesem ta Christu salvani.
Dem ta Christu faccharni.
Elma li charec min gembech naddaffni.
Passioni ta Christu uettachni.
O tuajep Gesù esmaghni.
Thallinisc ninghazel minnech.
Mil ghadu charisni.
F'uacht meuti sejachli.
Cheghedni, Muleja, chdeich.
Biesc nil-laudach ma l'Angeli.
Issa u ghal dejjem.
Hhec ichun.

78: *Giaculatorie da suggerire all'infermo vicino a morte.*

GESÙ, GESÙ, GESÙ,
F Ideich, Signur jena nirrachmanda ruhi, u nitolboch li tirceviha bil hhniena tighac.
Ftachar li inti fdeitni, o Signur Alla t'asseuua, u t'attie- ba colha, b'iddèm emchaddes tighac.
Signur Gesù Christu ircievi geuua chandech irrueicha tighi.
Signura emchazza, u Regina ta l'Angeli itlop l'Alla ghalia.
Maria om tal hhniena, hharisni mil ghadu u'ilcha fideich emberchin, irruhh tighi.
Angelu emchaddes t'Alla, li ghal hniena tighu charistni, u t'eddefendini; jechaff mighi fdana il Pont tal meut tighi.
Kaddisin collha t'Assema ghinuni b'ittalp taghchom biesc ensalva èrrueihha tighi.

33 Ara f'dan il-volum Olvin Vella, "Ktejjeb Rari ta' Cannolo."

34 Il-fatt li r-reġistri ta' l-istamperija ta' l-Ordni għas-snin 1782 sa 1790 u 1794 sa 1798 huma nieqsa jħalli l-possibbiltà li materjal ieħor bil-Malti kien stampat matul dawk is-snin.

35 Robert Attard, "American Missionary Societies in 19th Century Malta," *The Sunday Times* (26.5.2002): 56.

36 Tagħrif miġbur minn kollezzjonijiet pubbliċi u privati u minn bibljografiji, partikularment minn dik ta' Karmenu Bonavia, *A Bibliography of Maltese Textbooks, 1651–1979* (Malta, 1979).

37 ASVSS 63, f. 471$^{r\text{-}v}$, Inkwiżitur d'Elci-Segretarju ta' l-Istat, iddatata 12.v.1714.